

УДК 94(477.82-25)«1614»:352.07+002.1(477.82-25)(091)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(74).2020.199463

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ІНІЦІАТИВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО РИЦАРСЬКОГО КОЛА НА ВИГНАННІ У СВІТЛІ СЕЙМОВИХ УХВАЛ СЕРЕДИНИ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ

Мирослава ВОРОБЕЙ*orcid.org/0000-0002-8204-0166*

молодший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті аналізується політична активність шляхти Чернігівського воєводства на вигнанні протягом 1648 – 1667 рр. Мета роботи полягає у вивченні парламентської діяльності вимушених мігрантів у контексті змагань за встановлення контролю над Задніпров'ям між Польсько-Литовською державою, Військом Запорозьким та Московським царством.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1648 – 1667 рр. Нижня межа зумовлена початком козацької революції, що започаткувала процес перетворення Чернігівського воєводства на складову частину Гетьманщини. Верхня межа обґрунтована укладанням Андрусівського перемир'я, за яким цей регіон на 13,5 років потрапляє до сфери впливу московського царя. Попри те, що дипломатичною капітуляцією Польсько-Литовської держави став Вічний мир (1686), уже після Андрусова вигнання з українських воєводств остаточно втратили свої маєтки, на що вказує грошова компенсація з боку Московського царства.

У статті розглядається зміст посольських інструкцій, в яких шляхта порушує питання про повернення своїх маєтків та компенсацію збитків, пов'язаних з їх втратою. Для досягнення поставлених цілей представники воєводства використовували увесь спектр можливого парламентського тиску, зокрема були готові погрожувати зривом вального сейму. Головним результатом цього стало отримання грошового відшкодування (недостатнього, на думку прохачів). З приводу сеймових успіхів чернігівського рицарства підсумки були скромними. Зважаючи на скрутну військово-політичну ситуацію в державі, «чернігівське питання» залишалося другорядною проблемою на фоні більших загроз. Незважаючи на це, навіть незначні досягнення чернігівських парламентарів не можуть заперечити факт їх високої політичної активності в період «екзили».

Ключові слова: шляхта-вигнанці; сеймик на вигнанні; сеймик; Чернігівське воєводство; Річ Посполита.

EFFECTIVENESS OF THE INITIATIVES OF CHERNIHIV NOBILITY IN EXILE IN THE LIGHT OF SEJM RESOLUTIONS OF THE MIDDLE AND SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

Myroslava VOROBEL

junior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article analyzes the political activity of Chernihiv voivodeship nobility in exile during 1648–1667. The purpose of the work is to study the parliamentary activities of the forced migrants in the context of competitions for the establishment of control over Left-Bank Ukraine between the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Zaporizhian Host, and the Tsardom of Muscovy.

The chronological framework of the research is 1648–1667. The lower margin is due to the outset of the Cossack revolution, which initiated the process of transforming Chernihiv voivodeship into an integral

© Воробей М.

part of the Hetmanate. The upper margin is justified by the conclusion of the Truce of Andrusovo, which left the region under the influence of the Moscow tsar for 13.5 years. Despite the fact that the diplomatic capitulation of the Polish-Lithuanian State was the Treaty of Perpetual Peace (1686), it was the Truce of Andrusovo that made refugees from Ukrainian voivodeships finally lose their estates, as indicated by the monetary compensation from the Moscow tsar.

The article deals with the content of ambassadorial instructions, in which the szlachta raises the issue of returning its estates and providing compensation for its losses. In order to achieve those goals, voivodeship representatives used the full spectrum of possible parliamentary pressure, in particular, were ready to threaten the consistency of general sejm sessions. This ultimately led to receiving monetary compensations (however, insufficient, according to the petitioners). The sejm success of the Chernihiv nobility was modest. In the light of the difficult military and political situation in the country, the "Chernihiv issue" remained a minor problem in the face of greater threats. Despite this, even small achievements of Chernihiv members of parliament could not deny the fact of a high political activity during their "exile" period.

Key words: *Ukrainian nobility (exiles); sejmiaks in exile; sejmiaks; Chernihiv voivodeship; Polish-Lithuanian Commonwealth.*

Українознавчі студії налічують невелику кількість досліджень, у яких би висвітлювалися сюжети, присвячені шляхті на вигнанні. У фокусі вивчення подій середини – другої половини XVII ст. серед вітчизняних істориків переважають теми, які стосуються різних аспектів існування Гетьманщини. З огляду на це бракує праць, які б могли показати історію козацької революції з погляду українського шляхетського загалу. До сьогодні найбільш відомими працями про вимушених мігрантів зі східних кордонів Речі Посполитої лишаються роботи польських істориків. Серед них монографія Міхала Кулецького *Wygnańcu ze Wschódu* [3] та науковий доробок професора Ягеллонського університету Ярослава Столицького [10–12].

У своїй книзі М. Кулецький намагається ретельно розглянути діяльність роботи комісії, яка займалася розподілом компенсації вигнанцям згідно з рішенням Андрусівського перемир'я, натомість Я. Столицький звертає увагу на особливість проведення сеймиків «в екзилі», стосунків шляхти з королем та наслідків укладання Вічного миру для

рицарства з Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств. Слід зауважити, що згадані історики не використовують у своїх дослідженнях важливих джерел, які зберігаються в архівах України, зокрема матеріали ґродських та земських судових книг, що суттєво обмежує можливість повноцінного вивчення вказаної проблеми.

З огляду на це низка питань, пов'язаних із парламентською діяльністю шляхти на вигнанні в контексті зміни державної належності Чернігівського воєводства, досі не становила спеціального предмета дослідження істориків, що і зумовлює актуальність проблеми.

Нагадаємо, Чернігівське воєводство було утворено на землях, які відійшли до Польсько-Литовської держави за умовами Поляновського мирного договору (1634), укладеного з Московським царством після завершення Смоленської війни (1632–1634). Беручи до уваги роздачу королями Речі Посполитої титулярних чернігівських урядів, номінально воно існувало аж до XVIII ст. Утім майже одразу після виступу Богдана Хмельницького (1648) Польсько-Литовська

держава втратила контроль над цим регіоном. Спочатку землі Чернігово-Сіверщини потрапили до сфери впливу Війська Запорозького, а згодом були поглинені Московським царством. Протягом кількох десятиліть король та стани Речі Посполитої намагалися повернути Задніпров'я.

Після встановлення царського протекторату над Військом Запорозьким (1654) московський правитель теж долучився до змагань за регіон. Боротьба за Лівобережжя, у тому числі Чернігівське воеводство, особливо загострилася у період Руїни. Важливе місце у конфлікті відводилося тутешньому рицарству. Протягом 1635–1648 рр. місцевий сеймик став осередком суспільно-політичного життя. Утім вибух козацької революції розділив симпатії зем'ян між різними сторонами протистояння. Більшість обивателів, які зберегли вірність королю та вітчизні, подалися до інших частин Польсько-Литовської держави, де у вимушеній міграції продовжили користуватися правами на самоврядування, зокрема збиратися на сеймики та обирати своїх представників на сейм.

Перші зібрання чернігівців поза межами власного воеводства не мали конкретного місця проведення. У сеймовій ухвалі 1648 р. зазначалося, що українські сеймики «w kościołach warszawskich 23 Nowembris odprawić wolno» [13, s. 92]. Натомість на коронаційному сеймі 1649 р. чернігівцям було запропоновано зібратися в Любліні [13, s. 92]. Протягом 1650–1661 рр. рицарське коло змінно засідало то у Житомирі, то у Володимирі, а згаданий вище Люблін став запасним варіантом на випадок небезпеки (додаток 1). За спостереженням Я. Столицького, протягом 1653–1654 рр. змінилася

навіть практика написання королівських універсалів: вписувалася лише дата, а місце проведення сеймику лишали порожнім для уточнення [11, s. 446]. З'їзди на вигнанні відрізнялися й тим, що відтепер шляхтичі відбували кілька сеймиків одного дня або ж один сеймик виконував різні функції [11, s. 229]. Подібна ситуація виникла вже навесні 1649 р., коли чернігівці одного дня обрали депутатів до трибуналу та заслухали реляції послів, хоча зазвичай для кожного сеймику відводився окремий час проведення [13, s. 124–125, 178–198].

Військові та дипломатичні невдачі Речі Посполитої у боротьбі з козаками та Московським царством змусили обрати конкретне місце для зібрань втікачами з українських воеводств. На сеймі 1661 р. шляхта ухвалила рішення, за яким місто Володимир на Волині було закріплено за вигнанцями з Чернігівського воеводства, де на постійній основі відтепер відбувалися їхні сеймики [13, s. 198–202].

Чернігівська шляхта демонструвала активну участь у політичному житті держави, що засвідчують збережені посольські інструкції та ухвали сеймиків (додаток 1). Застосувавши порівняльний метод в аналізі посольських інструкцій та сеймових ухвал, спробуємо з'ясувати, наскільки потужним був вплив чернігівських репрезентантів у парламенті.

Вибір джерел зроблено не випадково. Перед кожним вальним сеймом шляхта з'їжджалася, аби визначити свою позицію щодо пунктів, запропонованих до розгляду у королівській леґації. Рицарське коло обирало своїх представників до Посольської ізби. Під час затяжних, а подеколи і агресивних дискусій для цих обранців укладали інструкції, у яких розписувалося ставлення зем'ян

до загальних і місцевих проблем. Попли зобов'язувалися дотримуватися побажань братії під час роботи сейму. Відступ допускався лише за потреби прийняття загального рішення [22, с. 133–140]. Таким чином, інструкції найліпше відображають настрої та очікування шляхетської корпорації. А от сеймові конституції дають можливість зробити висновки, яких успіхів вдалося досягти у парламенті.

З огляду на певні причини немає змоги проаналізувати всі можливі сеймові інструкції у чіткій хронології (додаток 1). По-перше, не завжди рицарському колу випадала нагода зібратися до сейму, як це було у складний 1648 р. Тоді шляхті так і не вдалося організувати передсеймовий з'їзд через вибух «козацької реbelie». У зв'язку з цим частина рицарства приєдналася до волинських зем'ян, які засідали у Луцьку [4, с. 8]. По-друге, значно краще збереглися ухвали сеймиків (додаток 1).

Відтак зосередимо увагу на виявлених інструкціях. Становище чернігівських зем'ян й інших «українних» мігрантів було скрутним. Як зауважує В'ячеслав Липинський, вже на елекційному сеймі 1649 р. група вигнанців «зі сходу» вимагала фінансової підтримки. Новгородський хорунжий Миколай Кисіль благав надати притулок принаймні їхнім жінкам у вільних маєтках Корони. Також шляхта просила відшкодувати заподіяні війною збитки. Проте, крім образ, отримати їм нічого не вдалося [19, с. 94–95].

Зауважимо, що опір коронної армії та війська Великого князівства Литовського виявився недостатнім, щоб завадити Б. Хмельницькому протягом 1648–1649 рр. перебрати контроль над

українськими воєводствами. Разом з цим успіх козаків був під загрозою через контакти союзників-татар з комісарами Речі Посполитої та виснаження ресурсів. З огляду на це гетьман погодився на переговори. Підсумком напруженого діалогу стала Зборівська декларація 1649 р., яка вперше засвідчила визнання козацької автономії в межах трьох воєводств, одним із яких було Чернігівське [23, с. 45–46]. Відтак шанси вигнанців на повернення своїх маєтків зменшувалися.

Зі слів чернігівських послів на сеймі дізнаємося, що турбувало вигнанців. Ключовим було питання оборони, бо від успіху на полі бою залежало, як швидко вони повернуться додому. Врешті, у конституції вального сейму 1649 р. знаходимо постанову про формування додаткових військ, плата яким мала надходити з подвійного подимного податку. Важливо, що шляхта Київського, Чернігівського та Брацлавського воєводств звільнялася від сплати цих коштів [13, с. 120–127].

Попри відсутність сеймових рішень щодо грошової компенсації чи надання притулку чернігівцям вдалося отримати певне забезпечення від короля. У 1650 р. вони одержали «stanowiska» в Августовському та Райгородському староствах на Підляшші взамін на військову службу, від якої раніше були звільнені через втрату маєтків. Окрім того, король пообіцяв, що вигнанцям виплатять по 10 злотих з кожної волоки цих королівщин. Побор мав збирати один із найвідоміших представників чернігівської шляхетської корпорації – Якуб Война-Оранський. Попри це не усі вигнанці лишилися задоволені [6, к. 132v. – 133]. Частина осіб на чолі з чернігівським мечником Миколаєм Болтом запідозрили поборцю у

приховуванні коштів. Про це дізнаємося з листа коронного канцлера Анджея Лещинського до Якуба Войни-Оранського. У ньому відправник нагадує, що з його допомогою отримали «w Rajgrodzie i w Augustowie chleb z łaski jego królewskiej mości, do którego i pan łowczy należał». Далі тон Лещинського стає суворішим: «Jeżeliby oni taką w tej mierze uznali po waszmości difficultatem, pewnie by się i waszmościom ten chleb zatrudnić musiał, a zatem i mnie na potym w innych okazjach nie tak łatwego uznałbyś waszmość» [3, s. 185].

На жаль, реакція Я. Оранського невідома. Утім в іншій інструкції, написаній через кілька місяців після битви під Берестечком (1651), знову бачимо нагадування про виділення «хлібів». Очевидно, що проблема не зникла [15, с. 426–433]. Щоправда, на сеймі 1652 р., де вкотре мало прозвучати питання матеріальних відшкодувань, набагато важливішим було затвердження Білоцерківського миру з козаками. Відповідно до нього територія, на яку поширювалася козацька автономія, обмежувалася Київщиною. Чернігівська шляхта не вважала цей пункт угоди позитивним, оскільки небезпека не зникла. Наприклад, чернігівський полковник Степан Подобайло чинив перешкоди річпосполитським хоругвам рушити на Сіверщину. Саме тому делегати воеводства мали виступити проти і домогтися збільшення чисельності війська, «aby nie na papierze, iako się zwykło dziać, ale w rzeczy samey u pod chorógwiami tak wiele woyska zostawalo», як було постановлено на минулих сеймах [15, с. 429].

Непокоїв чернігівських обивателів також захист майнових та станових прав, поставлених під загрозу внаслідок

знищення козаками судових книг. З огляду на це послі мали клопотатися про встановлення процедури підтвердження шляхетського походження для тутешніх вигнанців. Окрім цього, на майбутньому сеймі послі мусили вимагати ухвали щодо заборони тримати уряди у воеводстві шляхті, яка не мала в його межах маєтків. І справді, в Коронній Метриці бачимо універсали на добра в Чернігівському воеводстві, які по смерті тутешніх обивателів надавалися шляхтичам з інших земель [5–9]. Річ у тім, що обивателів, які посідали маєтки в межах втраченого воеводства до початку Хмельниччини, обурювала ситуація, за якою «сторонні» люди могли отримати компенсацію. У будь-якому разі спроби її отримати вкотре завершилися нічим. Прохачів лише звільнили від податків, яких вони і так не були здатні платити.

У спільній інструкції українських воеводств від 8 березня 1653 р. містилися репліки про погіршення становища біженців, які наголошували, що дійшли останньої межі зубожіння [15, с. 457–463]. У зв'язку з цим шляхта наказувала послам спільно вимагати відшкодування завданих війною збитків та пожвавити збір війська. Утім Берестейський сейм 1653 р. знову не врахував цих прохань. Відтак наступна інструкція, укладена на сеймику трьох воеводств 31 грудня 1653 р., мала ще суворіший тон [15, с. 464–474]. Вигнанці вимагали розширення прав сенату, збільшення чисельності гусарських і скорочення чужоземних найманих рот. Останні пустошили шляхетські маєтки на Волині, де знайшла свій прихисток значна група вигнанців. Знову порушувалася проблема упорядкування і затвердження прав на землеволодіння у Чернігівському воеводстві.

Утім сейм, призначений на 11 лютого 1654 р., було зірвано. В іншій спільній інструкції, датованій 19 травня 1654 р., більшість старих вимог було повторено, але додано й нові. Зокрема, шляхтичі-вигнанці просили вжити заходів для відновлення посполитого рушення. Нагадаємо, що від початку війни очільник Війська Запорозького розпочав складну дипломатичну гру між Польсько-Литовською державою, Османською імперією та Московським царством. Після смерті Тимоша Хмельницького ідея входження до легітимного кола правителів-васалів Порти занепала [31, с. 50–65]. Іншим потенційним союзником Б. Хмельницького була Московія. Гетьман очікував, що втягнення царської армії дасть можливість втілити в життя «руський проєкт», який передбачав суттєве розширення підвладних йому територій [18, с. 55–56]. Розрахунок Хмельницького вдався: Земський собор кінця 1653 р. і Переяславська рада початку 1654 р. закріпили перехід Війська Запорозького під протекцію царя. Такий розвиток подій ще більше схилив шальки на користь козаків та знижував шанси чернігівців повернутися на Задніпров'я.

З сеймової ухвали 1654 р. випливає, що коаліції послів-мігрантів від українських воеводств вдалося досягнути внесення до конституції пункту «*Securitas honorum et bonorum woiewodztwa kiiowskiego, braclawskiego u czerniechowskiego*» [13, с. 207]. У ньому було ухвалено знищення земських і гродських судових книг та встановлено порядок підтвердження шляхетського походження вигнанців, належних їм маєтків, сплати боргів і виконання угод. Крім того, чернігівцям віддали «на проживення» Шидловське і Стобніцьке

староства в центральній частині Корони, а також маєтки Володимиро-Берестейської єпископії з правом розміщення тут на період вигнання [3, с. 184–185].

Відповідно до рішення, ухваленого на сеймику, кошти передбачалися лише для представників осілої шляхти. Цей підпункт засвідчує конфлікт інтересів нових обивателів із тими, чие пов'язання із втраченими землями безсумнівне. Слід зауважити, що останні періодично протестували проти «неофітів», які претендували на місця в парламенті Речі Посполитої. Наприклад, чернігівський зем'ян Ян Олезкович у 1655 р. був невдоволений кандидатурою Петра Пясецького як посла від Чернігівського воеводства, оскільки той «оседлости не мел» [26, арк. 245–247]. Того ж року новгород-сіверський війський Ян Себестянович подав протестацію через результат депутатського сеймику. На його думку, обрані Якуб Война-Оранський, Адам Буркацький та Стефан Іваницький з тієї ж причини не могли виконувати своїх обов'язків у Трибуналі [26, арк. 557зв.–558]. Додамо, що хоча пов'язання Пясецького могло викликати сумніви, трійка названих депутатів фігурує серед чернігівських землевласників задовго до 1648 р. Відтак закиди шляхти слід сприймати з обережністю. Вони могли свідчити і про внутрішню боротьбу шляхетських угруповань, і про брак інформації заявників, і про те, що хтось з оскаржених таки втратив маєтки за королівським рішенням.

Зміст сеймикових документів наступних років показує, що більше чернігівці нічого не отримували від короля. Перелічені вище засоби хоча й покращили становище, але надана їм компенсація не могла покрити збитків, завданих

війною за Дніпром. Невеликою за обсягом видається інструкція спільного елекційного сеймику Чернігівського та Брацлавського воєводств від 28 квітня 1655 р. [14, с. 4–7]. Окрім традиційних тез про винагороду «людей заслужоних», тут вносяться пропозиція скоротити роботу сейму до двох тижнів і клопотання про звільнення з московської неволі деяких шляхтичів з родинами. Це можна пояснити стурбованістю учасників сеймику втягненням у боротьбу Московського царства. Власне, кожна наступна інструкція демонструє зневіру шляхтичів-вигнанців у можливість відновлення річпосполитського контролю над загарбаним ворогом регіоном.

Поступово актуальності набуває присутність делегатів від воєводства у переговорах з московською стороною та козаками. По смерті Богдана Хмельницького новим гетьманом у 1657 р. став Іван Виговський, колишній генеральний писар Війська Запорозького. Його рішення поновити мир з Річчю Посполитою впливало не з власних симпатій – швидше воно було наслідком дволикості царської політики, яка виражалася у підбурюванні до опозиції лівобережних полковників. Важливе місце в обранні дипломатичного напрямку варто відвести й тісним контактам гетьмана з кримським ханом [16, с. 98].

Умови Віленського перемир'я (1656), яке уклали Польсько-Литовська держава і Московське царство, змінили настрої в Речі Посполитій. Для громадян Республіки перспектива посідання трону авторитарним московським правителем була неприпустимою. Саме тому все частіше серед шляхти лунали пропозиції миру з козаками. Усе це призвело до підписання у 1658 р. Гадяцької угоди. Текст

домовленостей дійшов до нас у різних списках. Утім першу редакцію та затверджений сеймовою конституцією 1659 р. скорочений варіант поєднує те, що вони містять важливі пункти про долю Чернігівського воєводства. В обох списках ця територія відводиться козакам, але у першій редакції було висунуто ідею створення «Князівства Руського», яке мало б увійти до складу Речі Посполитої як її третя федеративна частина [24, с. 33–45; 13, с. 297–300].

З огляду на це клопотання про включення до складу комісії представників рицарського кола міститься в усіх текстах чернігівських інструкцій, починаючи з 1658 р. У спільній посольській інструкції з киянами від 17 березня 1659 р. місцеві делегати висловили невдоволення, що з їхньою думкою ніхто не рахувався. Отож, послів застерігають приступати до розгляду будь-яких справ на сеймі, доки не буде вирішено цю проблему [14, с. 46–55]. Цей категоричний припис цілком відповідав напруженим обставинам, адже вигнанці опинилися перед реальною загрозою юридичної втрати своїх володінь, уже давно зайнятих козаками.

Вочевидь, шляхта добре усвідомлювала можливий сценарій повного відокремлення їхніх воєводств у результаті вдалих домовленостей між Річчю Посполитою та Московським царством, які започаткували процес переговорів ще з часів Віленського перемир'я. Уже в інструкції 1661 р. від послів вимагали не дати вчинити «*avulsia*» навіть у мінімальних масштабах [14, с. 76–85]. У наступній інструкції 1662 р. знову вміщено вимогу домогтися присутності репрезентантів Чернігівського воєводства на переговорах з Московією [14, с. 147–150].

Варто відзначити, що попри несприятливі обставини чернігівцям не завжди вдавалося дотримуватися єдиної лінії відстоювання своїх прав, що зумовлювалося боротьбою внутрішніх фракцій. Наприклад, частина обивателів не визнала рішення передсеймового зібрання 1664 р. У протестації, яку від імені невдоволених виголосив Адам Буркацький, йшлося про те, що сеймик почався зрано і далеко не всі потенційні учасники знали про нього. Скориставшись відсутністю опонентів, зацікавлені особи обрали послів, які на сеймі боронитимуть приватні інтереси. У відповідь на цей закид маршалок цього сеймику Самуель Глоговський зазначив, що невдоволення заявника та його соратників Якуба Войни-Оранського та Яна Загоровського безпідставні [28, арк. 1320]. Зауважимо, що як виправдання правомірності цього зібрання у згаданій інструкції вказано точний час початку роботи сеймику – «о godzinie czwartej z południa». Обидві сторони по-різному переповідають події, що призвели до бійки в кафедральній церкві, після чого сеймик, який не визнала частина обивателів, перемістився у костел домініканців, де й продовжив свою роботу [28, арк. 1319 зв.–1323 зв.; 29, арк. 618–620].

Зміст наступних інструкцій все різніше демонструє зневіру вигнанців у повернення до рідного воєводства. В сеймикових ухвалах 1665 р. і 1666 р. шляхта скаржить на систематичне порушення прав і вольностей, зокрема, на вирішення державних питань без врахування її інтересів [14, с. 167–171, 184–187]. У буремний 1667 р., коли розподіл сфер впливу між Польсько-Литовською державою і Московським царством став очевидним, чернігівські обивателі були

ладні використати весь інструмент парламентського тиску в разі неврахування їхніх інтересів. Йдеться про отримання коштів як компенсації за втрачені задніпровські маєтності, які постраждали шляхті мав виплатити московський цар. Довідавшись про це, репрезентанти Чернігівського воєводства на чолі з найактивнішим учасником сеймів чернігівським послом Петром Хажевським вимагали від короля і станів Речі Посполитої пояснень, чому їм ніхто не повідомив цієї важливої інформації. Не отримавши належної відповіді і грошей, чернігівські послы стали погрожувати зриванням сейму, головним завданням якого була апробація Андрусівського трактату [2, с. 201].

Як бачимо, з плином часу головний акцент вимог шляхти-вигнанців збувся до матеріального відшкодування. Хоча Андрусівське перемир'я 1667 р. не було фінальним акордом дипломатичних змагань двох ворогуючих держав, чернігівська шляхта вважала інакше. До короля було відряджено Адама Буркацького та Якуба Войну-Оранського, які мали добитися роз'яснення, як їм тепер пристосуватися до постійного життя на вигнанні [14, с. 230–232].

Отже, парламентські успіхи чернігівської шляхти були мінімальними. Щороку тексти інструкцій набували жорсткішого тону, але це не давало очікуваних результатів. З моменту втрати своїх маєтків чернігівські обивателі вимагали від короля і станів Речі Посполитої матеріального забезпечення на період «екзили», плати за участь у військових походах, представництва у дипломатичних переговорах, особливо щодо дискусій з московськими послами, тощо. Водночас, з огляду на дуже

складну військово-політичну ситуацію в державі, «чернігівське питання» стало другорядною проблемою на тлі більш глобальних втрат. Проте навіть доволі скромні досягнення не можуть заперечити факту високої політичної активності тутешніх парламентарів. Для досягнення поставлених цілей посли та

сенатори Чернігівського воєводства вдалися до різних методів відстоювання своїх інтересів: шантажування короля, об'єднання з вигнанцями з інших воєводств, зривання сеймів тощо. Головним результатом цих дій стало отримання ними певної (хоч і недостатньої, на думку прохачів) грошової компенсації.

Додаток 1

Список сеймиків зі збереженими інструкціями та ухвалами 1648 – 1667 рр.

Сеймики	Маршалки	Посли на сейм
Реляційний сеймик (Люблін, 26.04.1649)	Ярема-Казимир Воевудський	–
Реляційний сеймик для Київського і Чернігівського воєводств (Житомир, 07.03.1650)	Прокіп Верещака	–
Ухвала депутатського сеймику (Житомир, 12.09.1650)	Миколай Кисіль	–
Елекційний сеймик (Житомир, 15.12.1651)	Прокіп Татомир	Криштоф Тишкевич Якуб Стрільбицький Олександр Лозинський Прокіп Татомир
Елекційний сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 08.03.1653)	Стефан Іваницький (від чернігівців) Ян Крентовський (від киян) Петро Домбровольський (від брацлав'ян)	Даніель Стемпковський Владислав Немирич Адам Буркацький Якуб Война-Оранський
Елекційний сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 31.12.1653)	Стефан Іваницький	Людвік Ворошило Адам Буркацький Стефан Іваницький Ян Себестянович

Елекційний сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 19.05.1654)	Адам Буркацький (від чернігівців) Томаш Казимирський (від киян) Ян Кудевич-Копчинський (від брацлав'ян)	Габріель Гулевич Якуб Война-Оранський Петро Хажевський Людвік Ворошило Петро Пясецький Адам Буркацький
Реляційний сеймик (Володимир, 14.09.1654)	Якуб Война-Оранський	–
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (Володимир, 16.09.1654)	Якуб Война-Оранський	–
Елекційний сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 28.04.1655)	Криштоф Колчинський	Петро Пясецький Якуб Война-Оранський Криштоф Колчинський Ян Баргулевич
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (Володимир, 13.09.1655)	Адам Буркацький	–
Сеймик 1655 – 1658 рр., джерел не виявлено		
Елекційний сеймик, спільний для Київського, Брацлавського і Чернігівського воєводств (Володимир, 22.06.1658)	Ян Пісочинський	Габріель Гулевич Адам Буркацький Тобіаш Іваницький Криштоф Колчинський
Елекційний сеймик, спільний для Київського і Чернігівського воєводств (Володимир, 01.03.1659)	Людвік Ворошило (від киян) Адам Буркацький (від чернігівців)	Людвік Ворошило Олександр Воронич Томаш Казимирський Ян Пісочинський Стефан Пісочинський Адам Буркацький Якуб Война-Оранський
Депутатський сеймик Чернігівського воєводства (13.09.1660)	Адам Буркацький	–

Елекційний сеймик (Володимир, 27.03.1661)	Ян Загоровський	Адам Буркацький Стефан Загоровський Людвік Ворошило Олександр Война-Оранський
Елекційний сеймик (Володимир, 13.01.1662)	Якуб Война-Оранський	Стефан Загоровський Петро Хажевський Олександр Война-Оранський Миколай Глоговський
Сеймик 1662–1663 рр., джерел не виявлено		
Елекційний сеймик (Володимир, 16.10.1664)	Самуель Глоговський	Габріель Гулевич Миколай Глоговський Самуель Глоговський кн. Вацлав-Святополк Четвертинський
Елекційний сеймик (Володимир, 20.02.1665)	Ян Загоровський	Ян Загоровський Якуб Война-Оранський Олександр Война-Оранський
Елекційний сеймик (Володимир, 03.02.1666)	Стефан Іваницький	Петро Хажевський Адам Буркацький Миколай Глоговський Стефан Іваницький
Елекційний сеймик (Володимир, 28.09.1666)	Адам Буркацький	Петро Хажевський Ян Загоровський Адам Буркацький Францішек Глоговський
Депутатський сеймик (Володимир, 30.09.1666)	Якуб Война-Оранський	–
Елекційний сеймик (Володимир, 21.06.1667)	Якуб Война-Оранський	Петро Хажевський Ян Пісочинський Якуб Война-Оранський Адам Буркацький

ЛІТЕРАТУРА

1. Castriensia Lublinensia Relationes. *Archiwum Państwowe w Lublinie*. Sygn. 77.
2. Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. *Problemy komunikacji społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*: monografia. Warszawa: Neriton, 2002. 236 s.
3. Kulecki M. Wygnańcy ze Wschodu. Egzulanci w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego: monografia. Warszawa: DiG, 1997. 237 s.
4. Kupisz D. Próby organizacji wojsk «obrony domowej» przez szlachtę województw Kijowskiego, Braclawskiego i Czernihowskiego (1649–1650). *Kwartalnik Historyczny*. 2018. № 125. Z. 1. S. 5–27.
5. Metryka Koronna. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*. Ks. 200.
6. Metryka Koronna. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*. Ks. 192.
7. Metryka Koronna. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*. Ks. 191.
8. Metryka Koronna. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*. Ks. 194.
9. Metryka Koronna. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD)*. Ks. 196.
10. Stolicki J. Miejsca odbywania sejmików koronnych na wygnaniu w latach 1648–1696. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. 2017. Vol. 144. Z. 3. S. 441–457.
11. Stolicki J. Sejmiki ukraińskie w latach 1648–1702: problemy badawcze. *Patrimonium: studii z ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи* / за ред. В. Михайловського і Я. Столицького. Київ – Краків, 2015. Т. 1. С. 225–241.
12. Stolicki, J. Wygnańcy ukraińscy po traktacie Grzymułtowskiego. In K. Maksymiuk, D. Wereda, A. Zawadzki, eds. *Spółczesność polskie i wojsko: studia i materiały*. 2016. Siedlce: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego. P. 71–82.
13. Volumina Legum. Petersburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1860. Т. 4. 501 s.
14. Архив Юго-Западной России. Акты для истории провинциальных сеймиков Юго-Западного края во второй половине XVII века: сб. док. Киев: Типография Г. Корчак-Новицкого, 1888. Ч. 2. Т. 2. 633 с.
15. Архив Юго-Западной России. Постановления дворянских провинциальных сеймиков в Юго-Западной России (1569–1654 гг.): сб. док. Киев, 1861. Ч. 2. Т. 1. 414 с.
16. Горобець В. Гадяцька угода 1658 року в контексті міжнародних реалій: pro et contra. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1999. № 238. С. 95–116.
17. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр.: у 4 т. / упор. Ю. Мицик. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Канадський інститут українських студій, 2012. Т. 1. 680 с.
18. Когут З. Кордони України: територіальні візії козаків від гетьмана Б. Хмельницького до гетьмана І. Самойловича. *Український історичний журнал*. 2011. № 3. С. 50–73.
19. Липинський В. Україна на зламі 1657–1659. Замітки до історії державного будівництва у XVII-ім столітті: у 7 т. / за ред. Р. Л. Білас. Філадельфія: Східноєвропейський дослідницький інститут ім. В. Липинського, 1991. Т. 3. 345 с.
20. Національно-визвольна війна в Україні 1648–1657 рр.: зб. док. / упор. Сухих Л., Страшко В. Київ: Віпол, 2008. 1011 с.
21. Пиріг П. Про українську шляхту в XVII столітті. *Сіверянський літопис*. 2008. № 2. С. 15–19.
22. Прикладом своїх предків. Історія парламентаризму на українських землях в 1386–1648 рр.: у 2 т. / за ред. В. Михайловського. Київ: Темпора, 2018. Т. 1. 388 с.
23. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657: зб. док. / упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998. 383 с.
24. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича. 1657–1687: зб. док. / упор. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко. Київ, Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 2004. 1088 с.

25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 28. Оп. 1. Спр. 90. 1654.

26. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 91. 1655.

27. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 97. 1660.

28. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 102. 1663–1664.

29. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 104. 1665.

30. ЦДІАК України. Ф. 28. Оп. 1. Спр. 105. 1666.

31. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714: монографія. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 518 с.

REFERENCES

1. Castriensia Lublinensia Relationes. In: *State Archives in Lublin*. [in Pol.]

2. CHOINSKA-MILKA, J. (2002). *Between the Noble Society and Power. Problems of Local Communities' Communication: Power in the Era of Jan Kazimierz: A Monograph*. Warsaw: Neriton, 236 p. [in Pol.]

3. KULECKI, M. (1997). *Exiles from the East. Exulciators in the Commonwealth during the Last Years of Jan Kazimierz's and Michał Korybut Wisniowiecki's Reigns: A Monograph*. Warsaw: DiG, 237 p. [in Pol.]

4. KUPISZ, D. (2018). Attempts to Organize "Home Defense" Troops by the Nobility of Kyiv, Bratslav, and Chernihiv Voivodships (1649–1650). *Kwartalnik Historyczny* (Historical Quarterly), (125), B. 1, pp. 5–27. [in Pol.]

5.–9. The Crown Metric. In: *The Central Archives of Historical Records in Warsaw (AGAD)*. [in Pol.]

10. STOLICKI, J. (2017). The Seats of Crown Sejmiks in Exile, 1648–1696. *Zeszyty naukowe Jagiellońskiego Uniwersytetu* (Scientific Notebooks of Jagiellonian University). Vol. 144 (3), pp. 441–457. [in Pol.]

11. STOLICKI, J. (2017). Sejmiks of Ukrainian Voivodships in 1648–1702: Research Problems. In: V. MIKHAILOVSKIY, J. STOLICKI, eds.,

Patrimonium: The Early-Modern Historical Studies of Central-Eastern Europe. Vol. 1. Kyiv–Krakow, pp. 225–241. [in Pol.]

12. STOLICKI, J. (2016). Ukrainian Refugees after the Treaty of Perpetual Peace. In: K. MAKSYMIOUK, D. WEREDA, A. ZAWADZKI, eds., *Polish Society and Army: Studies and Materials*. Siedlce: University of Natural Sciences and Humanities Press, pp. 71–82. [in Pol.]

13. *Volumina Legum*. (1860). Vol. 4. St. Petersburg: Printed by Jozafat Ochryzki, 501 p. [in Pol.]

14. *Archives of Southwestern Russia. Acts for the History of the Provincial Sejmiks of the Southwestern Area in the Second Half of the 17th Century: Collected Documents*. (1888). Part 2, Vol. 2. Kyiv: G. Korchak-Novitskiy Print Shop, 633 p. [in Rus.]

15. *Archives of Southwestern Russia. Resolutions of Noble Provincial Sejmiks in Southwestern Russia (1569–1654): Collected Documents*. (1861). Part 2, Vol. 1. Kyiv, 414 p. [in Rus.]

16. HOROBETS, V. (1999). The Hadiach Treaty of 1658 in the Context of International Reality: Pro et Contra. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* (Notes of the Shevchenko Scientific Society), (238), pp. 95–116. [in Ukr.]

17. MYTSYK, Yu., comp., (2012). *Sources from the History of the National Liberation War of the Ukrainian People, 1648–1657*. Vol. 1. Kyiv: M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, NAS of Ukraine; Canadian Institute for Ukrainian Studies, 680 p.

18. KOHUT, Z. (2011). Borders of Ukraine: Territorial Visions of the Cossacks from Hetman B. Khmelnytsky to Hetman I. Samoilovych. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), (3), pp. 50–73. [in Ukr.]

19. LYPYNSKYI, V., BILAS, R., ed., (1991). *Ukraine at the Turn of 1657–1659. Notes on the History of State-Building in the 17th Century*: In 7 Vol. Vol. 3. Philadelphia: Eastern European Research Institute, 345 p. [in Ukr.]

20. SUKHYYKH, L., STRASHKO, V. (2008). *National Liberation War in Ukraine (1648–1657): Collected Documents*. Kyiv: Vipol, 1011 p.
21. PYRIH, P. (2008). About the Ukrainian Nobility in the 17th Century. *Siverianskyi Litopys* (Northern Chronicle), (2), pp. 15–19. [in Ukr.]
22. MYKHAILOVSKYI, V., ed., (2018). *Following the Example of Their Ancestors. History of Parliamentarism in the Ukrainian Lands, 1386–1648*: In 2 Vol. Vol. 1. Kyiv: Tempora, 388 p. [in Ukr.]
23. KRYPIAKEVYCH, I., BUTYCH., I., comps., (1998). *Bohdan Khmelnytsky's Universals. 1648–1657: Collected Documents*. Kyiv: Alternatyvy, 383 p.
24. BUTYCH, I., RYNSEVYCH, V., TESLENKO, I., comps., (2004). *Universals of Ukrainian Hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovych. (1657–1687): Collected Documents*. Kyiv; Lviv: Shevchenko Scientific Society, 1088 p.
- 25.–30. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv*. [in Ukr.]
31. CHUKHLIB, T. (2003). *Hetmans and Monarchs. The Ukrainian State in International Relations, 1648–1714: A Monograph*. Kyiv: NASU Institute of History of Ukraine, 518 p. [in Ukr.]

Парламентські успіхи чернігівської шляхти були мінімальними. Щороку тексти інструкцій набували жорсткішого тону, але це не давало очікуваних результатів. З моменту втрати своїх мастків чернігівські обивателі вимагали від короля і станів Речі Посполитої матеріального забезпечення на період «екзили», плати за участь у військових походах, представництва у дипломатичних переговорах, особливо щодо дискусій з московськими послами, тощо. Водночас, з огляду на дуже складну військово-політичну ситуацію в державі, «чернігівське питання» ставало другорядною проблемою на тлі більш глобальних втрат. Проте навіть доволі скромні досягнення не можуть заперечити факту високої політичної активності тутешніх парламентарів.